

Gondolatok Balázs Attila Új(vidék-)regényéről¹ egynéhány apropó kapcsán

Balázs Attila: *Kinek Észak, kinek Dél vagy a világ kicsiben.*

Palatinus, Budapest, 2008

Szeretjük az apropókat. Igazán sikerülten apropózni azonban nem lehet csak úgy (bele a süket- és vakvilágba). Az apropózás komoly hivatás. Bizonyosan. Hogy milyen apropóból lehet írni Balázs Attila könyvéről? Elég okot szolgáltat a pozitív kritikai visszhang? Vagy a Rotary Irodalmi Díjért való versengése révén? (Apró kitérő: Balázs Attila Boldizsár Ildikóval és Darvasi Lászlóval küzdött a végső fordulóban a díjért. Utóbbi nyert. Gratulálunk neki!) Vagy talán az, hogy tavaly decemberében megkapta a Füst Milándíjat (csak úgy mellékesen)? Esetleg a könyvesblog által, az utóbbi évtized legjobb ötven könyvét tartalmazó listán kapott huszonkettedik helye okán?² (Első a *Harmonia caelestis*. Ki gondolta volna?) Vagy „csupán” az író személye és regényének tárgya készlet minket megszólalásra? Válasz: mindezek egyben, ilyen sorrendben, vagy ízlés szerint, akár megfordítva is.

Balázs Attila új regénye a *Kinek Észak, kinek Dél* címet viseli. A mű három nagy fejezetből áll: *Duna partján Gibraltár*, *Duna partján Athén* és *Boldogok hajója*. A Duna-parti Athén (nem lesz megdöbbentő erejű a leleplezés) Újvidék városa. A Duna partján álló Gibraltár pedig Pétervárad. A boldogok hajója Gibraltár és Újvidék között hanykolódik a Duna szürke fodrain (költőien mondva). Az első két rész a két város (illetve Pétervárad esetében főként a vár) történetét dolgozza fel a római kortól a második világháborúig. Számptalan formában, sokszor ellentmondásba bocsátkozva mondja fel többször is újra ezt a nagy történelmi időszakot az elbeszélő. A harmadik (mert három a...) a második világháborútól Jugoszlávia felbom-

¹ Balázs Attila: *Kinek Észak, kinek Dél*. Palatinus, Budapest, 2008

² A lista: http://konyves.blog.hu/2010/01/28/az_evtized_konyvei_21_30

lásán át, egészen a kétezres évekig terjedő időintervallumot öleli fel. Ácsolt ladik ez a *Boldogok hajója*, nem más, mint Jugoszlávia, melynek széthullása egy illúzió pusztulása is volt. E miatt az illúzióvesztés miatt lesz a harmadik fejezet a veszteségek történetévé, egy veszteséglistává. Hasonló listán Balázs Attila is szerepel: „De közzétesszük irodalmi »veszteséglistánkat«: Svédországban él Domonkos István; Németországba költözött Ács Károly... Magyarországon él: Apró István, Balázs Attila...” (348).

Hosszan folytatódik a szépen ábécérendbe szedett lista Bori Imre *A jugoszláviai magyar irodalom története* című könyvében. Az 1998. október 1-jén lezárt kézirat Balázs Attiláról szóló fejezete így zárul: „Újabb művei Magyarországon jelennek meg, ahol él.”³

Mintha azt állítanánk, hogy Balázs Attila újabb művei, még ha jugoszláv, illetve vajdasági témájúak is, ki vannak zárva abból a szövegtörzsből, melyet vajdasági magyar irodalomnak nevezünk. Természetesen ezt így kijelenteni botorság volna. Bátorkodunk az ellenkezőjét leírni: Balázs Attila újabb művei (az itt tárgyalt hatványozottan) beletartoznak a vajdasági (jugoszláviai) magyar irodalomba. A jelenleg Budapesten élő író útja Újvidékről és Péterváradról, a Duna két partján fekvő, iker helyzetű városokból egy szintén a Dunát közrefogva épült ikervárosba vezetett, Budapestre. Elszakadni mégsem tudott. Mégsem akart. A Király utca után ismét hazatér, az egykori Jugoszláviába, a Vajdaságba, a Telepre.

Újvidék és a Vajdaság, ahogyan a könyv fülszövege fogalmaz: „Budapestről nézve szívmengető dél”, de nemcsak dél, hanem vidék is (tudható: minden út Pestre vezet meg Rómába, de New Yorkba még több). A történet egy kiterjedt földrajzi térben játszódik, Amerikától Budapestig, Szarajevótól Újvidékig. Az alcím *vagy a világ kicsiben* a valós világ leképzésére, illetve leképzésének vágyára mutat. Méretarányosan csökken a regény világa az „eredetihez” képest, de teljességéből és tágasságából nem sokat veszít. Nem lett kicsi ez a világ, hanem ez (majdnem) a világ és maga a könyv sem tekinthető kicsinek az impozánsnak is mondható 557 oldalával.

A *Kinek Észak, kinek Dél* cím értelmezhető a szöveg narrátorának életútja felől, amely jól kiolvasható a regényből. Újvidékről Budapestre vezet ez az út (is). Ugyanakkor a narrátor nincs pozicionálva, és ez izgalmassá teszi a szöveget. Az elbeszélő többször a történet főszereplőjévé lép elő, és hogy élettörténetét elmondhassa, az elbeszélő is első személybe vált, a szövegben amúgy uralkodó harmadik személyű elbeszélésből. A harmadik fejezet az elbeszélő életének több fontos állomását is felidéz. Kistörténelem ez a „nagy” történelem sodrásában.

³ Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom története*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2007. 253.

„Megj.: szerény krónikásunk – alkalmi riporterük, kitartó tudósítójuk, disszidens írójuk és dezertőr katonájuk – háttérben csordogáló életcsekéje ott maradt abban, hogy...” (496).

„Szerény krónikásuk, B. A., vagyis én: egy kicsit kitérnék itt még saját magamra, ha megengedik” (534).

Ha a textus egészére nem is terjeszthető ki, mindenképpen felmerül a harmadik fejezet olvashatósága az önéletrajzi regény alakzata felől. Ki is lehet ez az elbeszélő, aki bitorolja a B. A. monogramot, „nyúltörténeti regényt” írt, kiterjedt vajdasági rokonsággal bír, dolgozott az Újvidéki Rádióban, munkatársa volt az *Új Szimposion*nak (soroljam még)? Balázs Attila és narrátorának életrajza nagy pontossággal megfeleltethető egymással. Olyan illedelmesen szövi bele a maga életét a szövegbe Balázs Attila, hogy a befogadó nem is akar vele ellenkezni (pedig mondhatná: írd ki magad innen), sőt elfogadja az író Balázs Attila szövegbe lépését, hiszen ezzel a történet „hiteles” lesz, közvetlenül az a személy mondja el, aki tanúként jelen volt, nem pedig másodlagos forrásokra, mások elbeszélésére hagyatkozik. Fontos momentum ez ebben a műben, ahol oly fontosak a források, és számtalanszor megkérdőjeleződik azok hitelessége, vagy a történelmi igazság léte. Csak egy példa rá: „Tény kontra tény, egyikük áltény, amennyiben nem hiszünk a párhuzamos, esetleg réteges, netán kevert valóságban; a történelemben mint cigány népmesében” (279).

A könyv gerince a címben felkínált lehetőséget tükörként adja vissza: Balázs Attila és művének címe tükörpozícióban állnak egymással, a tükörben viszont nem mindig azt látjuk, amit szeretnénk. Sőt. Mindannyian mást pillantunk meg benne, így a könyvben is minden olvasó más-más módon láthatja viszont saját magát és a történelmet. Mert a történelem benne van a regényben, metaszinten és az elbeszélés tárgyaként is.

A regény műfajának meghatározásában segítségünkre siet az elbeszélő (vagy éppen hátráltat benne?), mikor „Regényes történelemkönyvünk”, „tényes-mesés krónikánk”-ként nevezi meg a művet. Forrásai között humanisták, a költői képzelet, mesék, mítoszok, történelmi „tények”, valódi és kitalált krónikások művei, kisnyugdíjasok vallomásai, internetes oldalak, a wikipédia stb. találhatóak. A legtöbb történetet legalább két-három forrásból és nézőpontok szerint is élénk tárja narrátorunk. Azt, hogy melyik az „igaz”, rábízta az olvasóra, mivel benne nincs meg a vágy az „igaz” történelem megismerésére. Ezen már túllépett. „Aztán meg hogy milyen viszonyban áll amúgy a szépíró a történésszel? Közlebbiben, mint gondolnánk” (279).

Felismeri történelem és szépirodalom konstruktív és fikciós voltát. Irodalomnak és történetírásnak közösek a céljai, közösek az eszközei: „En-

nélfogva a történész elsőrendű dolga az tehát, hogy megfelelő jelentéssel lássa el a múlt általa vizsgált tartományát” – írja Gyáni Gábor.⁴ A jelentésképzés mozzanata az irodalmi művekben is hangsúlyos, ezáltal irodalom és történelem édestestvérek. Felismeri Balázs Attila, hogy a történelemtől egyetlen módon, az irodalom felől lehetséges beszélni. Jól látható ez a fel fogás az utóbbi másfél évtized történelmi regényeinek beszédmódjaiban, amelyek sorába a tárgyalt szöveg is beleillik. Nem hatja át olyan mértékben a fantasztikum és a vulgáris beszédmód, mint például a *Könyvmutatványosokat*, de a történelem fragmentáltsága és tényszerűségének megkérdőjelezése rokonítja őket. Elsősorban történelmi regény tehát, méghozzá a nagy volumenű (mondhatni a széles horizontú) történelmi regények sorába tartozik.

Elbeszélőnk, aki változatos módokon értesül a történésekről, reflektál is az elbeszélés folyamatára, miközben dialogizál az olvasóval is: „Persze, ha most valamiféle töredelmes vallomást tennék egyes szám első személyben – egyszerűen tépje ki a maga könyvéből mindenki, akit zavar e direktség...” (97).

„könyvünk, illetve az Önök kedves könyvének sajátos szempontjából ő itt még néhány mondatot biztosan megér” (146).

A már sokat tárgyalt harmadik fejezet narrációja az önéletrajzi mozzanatokon túl is eltér az azt megelőző részekétől. Az elbeszélő belefeledkezik a közelmúltba, távlata leszűkül, az addig oly jellemző anticipációk, allúziók megfogyatkoznak. A történelmi adatok mellé bekerülnek az életrajzi mozzanatok: a történelem egyénivé, egyénileg átéltté változik.

A regény több krónikása és hőse is elhagyja szülőföldjét valamilyen oknál fogva (háború, üldöztetés, szerelem, jobb élet csalfa reménye), többek az Újvilág felé igyekeznek, és ott (főként a negyvennyolcasok) az amerikai polgárháborúban harcba szállnak, főleg Észak oldalán (kinek Észak ugye, kinek pedig Dél). Mások is keresik szerencséjüket, új hazát alapítanak (Új Buda néven), vagy egyszerűen sodródnak. Szétszéledtek többfelé, egyedül az indiánok közé nem ment senki, hiszen azt veszett ügynek tekintették (az hogy senki, enyhe túlzás, egy-két csodabogár oda is eljut). Érdekes mégis, hogy éppen az indiánok kerülnek terítékre – és most engedtessek meg nekünk, hogy egy újabb kitérőt tegyünk –, hisz a vajdasági irodalomban létezik egy parabolikus mű, Varga Zoltán *Indiánregénye*⁵, melyben egy indián törzs végzetén keresztül ismerhetünk rá a kisebbségi (vajdasági magyar) létre. Veszett ügy lenne a miénk is? Kitérő vége.

⁴ Gyáni Gábor: A történetírás újragondolása. *Híd*, 2006. 9. 3.

⁵ Varga Zoltán: *Indiánregény*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1992

Sok hősét követi ezekre a távoli vidékekre (Északra és Délre is) „szerény krónikásuk”, persze egyesek nem ilyen szerencsések: Ljuben Karavelov bolgár író, aki miután Pestről távozott, azzal együtt a textusból is eltűnt (ismerős ez a drasztikus elvágása egy életútnak?).

Balázs Attila regénye pozitív kritikai fogadtatásra talált. Kedvesen csak jót és szépet emeltek ki tőle. Óriásplakáton hirdetnék⁶, „megindító, nagyon remek könyv”⁷, mondják róla. Ebből az következik: ♥kritikus♥*Kinek Észak, kinek Dél.*

Nem szeretnénk az ördög ügyvédjét játszani (nem is fogjuk). Azonban néhány kérdés mégis megfogalmazódik bennünk a befogadás lehetőségét illetően. Terjedelmes regényről van szó, mely Balázs Attila életművében is nagyinak (méretesnek, behemótnak) számít, ő maga a „Könyveim könyvének” nevezi. Ez a „szent szöveg” azonban igencsak próbára teszi az olvasó erejét. Barokkos mondatai, jelzőhalmozásai az olvasást gyakran nehezítik. Természetesen nem ezek a mozzanatok húzzák a legmagasabb falat befogadó és szöveg közé, mivel nem is egységes a regény szövete ilyen szempontból. Egy érdekes probléma (probléma?) ered azonban a szöveg sajátos világából. Rendelkeznek-e a magyarországi (vagy más országokban élő) olvasók azokkal a kulturális kódokkal, melyekkel mi (vajdasági olvasók) és az elbeszélő? Csak a praktikum felől közelítve: ismerik-e a szerb ábécét, olvashatók-e számukra azok a nevek, melyek csak szerbül jelennek meg? Ugyanis sok név szerb helyesírással, bár a latin ábécé szerint íródik (ezzel szemben jelen vannak az általánosan használt „túlfordítások” is, mint például Csarnojevics Arzéné). Vajon a turbofolk, srpkinja és hasonló fogalmak jelentése ismert-e a befogadók számára, és ha nem, az mennyiben ront a befogadás „eredményességén”? Esetleg mégsem lenne felesleges elkészíteni azt a bizonyos vajdasági szótárt (amely szótárról szóló disputa már messze nem e szöveg hatásköre)?

Reméljük, aggodalmunk (aggályoskodásunk?) felesleges, és mindössze téves kép él bennünk a világról, a befogadóról, a kultúrák határaitól (vagyis hát) határtalanságáról.

⁶ M. Nagy Miklós: Óriásplakát helyett. *Jelenkor*, 2009. 52. évf. 3., 341.

⁷ Csuha István: Haza a mélyben. *Élet és Irodalom*, 2009. január 23. 27.